

Апстракт

Према одредбама Закона XII таблици, које доста верно одражавају ондашње друштвене и породичне прилике, жена уопште није била онако обесправљена како се годинама мислило. Иако су до овога времена већ утемељене оне друштвене појаве које дају примат мушкарцу, о некаквој апсолутној обесправљености жене и њеној апсолутној подређености мушкарцу не може бити говора. Погрешно мишљење о статусу жене тога доба, на чију неоснованост је већ раније указано, базира се углавном на неким одредбама из *leges regiae*. А у питању је једна неаутентична збирка прописа, настала крајем периода републике и приписана старом времену Рима којем, према карактеру бројних одредби, уопште не одговара. У доба доношења Закона XII таблици, наиме, умногоме је одржана стара фактичка позиција жене, што се морало одразити и на регулисање њеног правног положаја. А основу таквог стања чине одређене специфичности у развоју старе римске политичке и економско-породичне организације.

Старо римско гентилно друштво, наиме, политички се организује у један затворени круг патриција, одигнут изнад разнородне и нејединствене масе плебејаца, насупрот њима и суседним градовима. Унутар тог затвореног и доста хомогеног друштва дуго се одржавају стари међусобни односи гентила, као и стари однос према жени, који подразумева велики њен значај, углед и поштовање. У кругу широких породичних

заједница тога друштва, consortium-a, жена има равноправан положај са мушкарцем; а бројне одлике consortium-a биће задржане, односно пренеће се и на будућу ужу породичну групу, фамилију. Нагли економски развој, наиме, узрокован више спољним факторима, уз постојећу затворену политичку организацију и великом делом баш њој захваљујући, изазива пребрз и неспонтан распад consortiuma на уже породичне групе. Отуда та нова породична јединица, familia, и поред извесних нових елемената, умногоме понавља живот consortiuma, задржавајући много од старих односа гентила и старог односа према жени, а што се није могло потпуно заобићи при регулисању њеног правног положаја.

Новонасталој држави одговара процес распадања consortiuma, те га овуда поспешује и правно фаворизује рађање у учвршћивање фамилије. У том смислу основна идеја Закона XII таблици, у имовинско-породичној области, јесте еманципација фамилије од утицаја ширих породичних заједница. Положај жене регулисан је само утолико уколико је то било нужно због новонасталих промена у породичној организацији; а малобројне одредбе којима се дотиче њен статус уопште не предвиђају неку изразиту обесправљеност и подређеност мушкарцу што би иначе било у великом нескладу са постојећом позицијом жене у породици и друштву, регулисаном ванправним нормама.

Кључне речи: правни статус, жена, римско право, Закон XII таблица

Др МИЛА ЈОВАНОВИЋ*

НЕКИ АСПЕКТИ СТАТУСА ЖЕНЕ ПО ЗАКОНУ ХII ТАБЛИЦА

Према одредбама Закона XII таблици, које доста верно одражавају ондашње друштвено и породичне прилике,¹ жена уопште није била онако обесправљена како се годинама мислило.² Додуше, до овога времена јесте већ утемељена већина оних друштвених појава које дају предност мушкицу.³ У извесној мери је та предност видљива и из самих одредби Закона;⁴ али из њих није видљиво и некакво свеовлашће мушкица, односно некаква апсолутна обесправљеност жене, какву по правилу доноси класична моногамија.⁵ Тако што се не може закључити на основу одредби везаних за статус жене, посебно уколико се оне посматрају у склопу неких других одредби Закона, из имовинско-поро-

* Допент Правног факултета у Нишу.

¹ Највећа већина романиста сагласна је по питању аутентичности Закона XII таблица, за разлику од "краљевских закона". Више о томе у Girard, P. – *Textes de droit romain*, Paris, 1903, с. 4-5 и с. 11-12. Такође в. Girard, P. – *Manuel élémentaire de droit romain*, Paris, 1918, с. 15 и с. 23. Новија истраживања потврђују основаност схватања о аутентичности Закона.

² На жалост такво је мишљење владајуће и данас, готово у читавој Европи. Довољно је отворити уџбенике и уверити се да по овом питању нема значајнијих разлика у поређењу са литературом из XII века, мада су идеје неких аутора управо из тога века већ биле довољне као разлог за преиспитивање традиционалних схватања. Изузетак у том смислу, мада више у области фактичког живота жене, чини дело Herrmann, Cl. – *La rôle judiciaire et politique des femmes sous la République romaine*, Bruxelles, 1964.

³ Рођена је приватна својина, држава и право, које се уздиgło до писаних закона, и ропство, мада још увек нема класични карактер. Устолично се патријархат, а политичка делатност мушкица другачија је у односу на некадашњу. Римско друштво је закорачило у цивилизацију, мада ће трагове гентилног уређења имати још доста година.

⁴ Према општем мишљењу, кроз одредбе о наслеђивању и туторству (Закон XII таб., V, 3-6), мушкицу је једином, као шефу фамилије, правно допуштено да одлучи о судбини фамилије, пре свега о добрима у њој.

⁵ О класичној моногамији в. Енгелс, Ф.-*Порекло породице, приватне својине и државе*, Београд, 1976, с. 58 и даље.

дичне области.⁶ Иако се до овога времена држава већ учврстила и право добило писани израз, задржало се још доста трагова старог гениталног уређења, посебно у односима између полова, карактеристичних за матријархално доба;⁷ а то се свакако морало одразити и на карактер одредби којима се регулише статус жене.

Владајуће мишљење у литератури међутим, како оно до XX века, тако и у савременој, посве је супротно. Нису га озбиљније уздрмала ни уочавања раскорака између правног и фактичког положаја жене у првим вековима римске историје, присутна већ у радовима из друге половине XIX века.⁸ Додуше, добар број аутора констатује, углавном узгредно, повољан фактички положај жене у то доба;⁹ или при анализи правног положаја жене редовно се задржавају стара схватања, без покушаја објашњења конституованог раскорака између права и живота.

Основу оваквих, у много чему погрешних схватања, свакако чине фамозни “краљевски закони”, чије одредбе о жени не припадају времену краљевства, којем се приписују.¹⁰ Уколико се те одредбе изузму и одредбе Закона XII таблица посматрају независно од њих, традиционална схватања о положају жене у оквиру старог *ius civile* бивају врло озбиљно доведена у питање. Наравно, при том треба изузети и тумачења старог права, када је положај жене у питању, изречена од стране антифеминистички расположених Римљана из каснијих векова, оних попут Катона Старијег.¹¹ На тај начин се, уз адекватно вредновање података о фактичком положају жене у старо доба Рима,¹² стиче

⁶ Централне одредбе Закона у овој сferи управо су поменуте, о наслеђивању и туторству (V, 3-6), кроз које се, у ствари, тежи еманципацији фамилије од утицаја ширих заједница, односно од утицаја агната. У овој области то је основна идеја Закона. Више о томе у Јовановић, М. – *Положај жене у најстаријем римском праву*, магистарски рад, Правни факултет у Београду, 1984, с. 59.

⁷ Нека запажања о траговима матријархалне епохе код Римљана изнета су у Јовановић М.– *Рим из доба Ромула – патријархални или матријархални?*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, 1986, с. 163-184.

⁸ У питању је неколико реномираних аутора: De Coulanges, F. – *Античка држава*, прво издање 1864, Београд, 1956, део о Риму; Gide, P. – *Etude sur la condition privée de la femme, Paris*, 1885, део о Риму; Ihering, R. – *Geist des Römischen Rechts...* превод на француски: *L'esprit du droit romain dans les diverses phases de son développement*, Paris, 1886; hering, R. – *lHistoire du développement du droit romain*, Paris, 1900. Подацима о повољном фактичком положају жене, у новијој литератури, придаје значаја Herrmann, Cl. – *La rôle judiciaire et politique des femmes sous la République rom.*, Брисел, 1964.

⁹ Такве се узгредне констатације срећу и у југословенским уџбеницима: Стојчевић, Д. *Римско приватно право*, Београд, 1974, с. 86; Пухан, И. *Римско право*, Београд, 1969, с. 135, н 17; Корошец, В. *Римско право*, II дел, Љубљана, 1969, с. 375. итд. Мало више речи но остали аутори овом питању посвећује Станојевић, О. *Римско право*, Београд, 1986, с. 133-134.

¹⁰ О питању аутентичности “краљевских закона” у Girard, P. – *Textes de droit romain, Paris*, 1903, с. 4-5; О неспојивости одредби о жени са временом Ромула више у Јовановић, М. – *Положај жене у најстаријем римском праву*, Правни факултет у Београду, 1984, с. 25 и даље; такође и Јовановић, М. – *Рим из доба Ромула – патријархални или матријархални?*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, 1986, с. 163-184.

¹¹ О Катону Старијем в. Plutarh: *Paralelne biografije*, Катон (Славни ликови антике, Нови Сад, 1978, о Катону). Нека запажања о Катоновој личности и схватањима у погледу положаја жене изнета су у Јовановић, М. – *Положај жене у најстаријем римском праву*, с. 57-59.

¹² Подаци о фактичком положају жене, врло уваженом и угледном, садржани су у делима бројних римских писаца: Livije, Plutarh, Dionisije iz Halinkarnasa, Aul Gelije, Valerije Maxim и други. На те податке су скренули пажњу и придали им прави значај поменути аутори из XIX века: De Coulanges, Gide, Ihering. Обимнији преглед тих података, уз анализу њиховог значаја, садржан је у Јовановић М. *Положај жене у најстаријем римском праву*, с. 338-492.

посвећења другачија слика и о њеном правом положају; односно, енигма о раскораку између живота и права, фактичког и правног положаја жени, бива решена: тог раскорака, у ствари, у оно доба није ни било.¹³ Он се јавља као резултат погрешног тумачења стarih правних норми којих тада није било, и тумачења одредби Закона XII таблица у складу са тим, у ствари непостојећим нормама.¹⁴ Таква појава свакако није била случајна. У изменењем друштвеним и породичним приликама из друге половине периода републике, када се упорно тежило све изразитијој правној подређености и обесправљености жене, што није ишло лако, овакво тумачење прошлости имало је и те каквог значаја и ефекта.¹⁵

Ово мишљење, као и оно о свежим траговима матријархата у доба Ромула,¹⁶ иако потпуно противрече владајућим схватањима у литератури, сасвим су основана. Довољно аргумента у том смислу изнето је у претходним радовима.¹⁷ Посвећено је пуно пажње подацима о фактичком положају жене и извршена је скоро детаљна и доста обимна анализа поједињих одредби Закона XII таб., којима се регулише статус жене. Није, међутим, дато доволјно простора анализи старе римске политичке и економско-породичне организације, у чијим оквирима се формира одређени однос према жени, делимично изражен и кроз извесне одредбе Закона XII таблица.¹⁸ Захваљујући томе што римско друштво из доба Ромула још увек носи свеже трагове матријархалне епохе и захваљујући неким специфичностима у даљем његовом политичком и економском-породичном развоју, до времена Закона XII таблица још увек нису створени услови за класичну моногамију. Циљ Закона, у имовинско-породичној сфери, није било обесправљење жене, а њен статус се регулише само у мери која је била неопходна због насталих промена.¹⁹

1. Несумњиво је и познато да Рим у доба оснивања града има гентилно уређење, додуше, већ са зачецима неких од појава које ће га нарушити, али ипак гентилно. Свежи трагови таквог друштвеног уређења срећу се чак и неких три стотине година касније, у доба доношења Закона XII таблица. Основне карактеристике старе римске политичке

¹³ Ово питање заслужује посебну пажњу, а више од стотину година стоји отворено, од времена када је уочен раскорак између права и живота, када је жена у питању. Више о томе у Јовановић М. – *Положај жене у најстаријем римском праву*, с. 387-414.

¹⁴ Оваква појава, да се новим установама жели наћи корен у старом праву, иако га тамо није било, присутна је и у погледу неких других одредби Закона XII таб. Више о томе у Стојчевић Д. – *Римско приватно Право*, 1974, с. 22.

¹⁵ У времену изразитих сукоба између стarih и нових схватања и појава, позивање на "стара добра времена" је врло рашиrena појава. Но, када је положај жене у питању, старо доба се тумачи искључиво онако како одговара мушкицу из друге половине периода републике. Римљанима ни до овога доба још увек није сасвим успело да жену учине робињом мушкица, бар не у смислу какав је присутан у класичној Атини; али пуно су већ постигли у том погледу и свесрдно се труде да копирају Грке. У том смислу Катон Старији простио грми у својим говорима, потенцирајући како је жена некада давно била у пуној власти мушкица. Више о Катону в. у делима *Livija* и *Plutarha* (*Ab urbe condita* и *Paralelne biografije*). Неки од његових говора цитирани су у Јовановић, М. – *Положај жене у најстаријем римском праву*, с. 57-59.

¹⁶ Више о томе у Јовановић, М. – *Рим из доба Ромула – патријархални или матријархални?*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, 1986, с. 163-184.

¹⁷ Јовановић, М. – *Положај жене у најстаријем римском праву; Рим из доба Ромула – патријархални или матријархални?*

¹⁸ Детаљна анализа одредби Закона XII таб. Којима се директно или индиректно регулише положај жене у Јовановић, М. – *Положај жене у најстаријем римском праву*, с. 59-238.

¹⁹ О циљу Закона у овој области касније ће у тексту бити речи.

организације већ је Енгелс истакао.²⁰ Значајну допуну дали су у том смислу, радови Стојчевића; а посебно је значајан допринос аутора у погледу уочавања основних карактеристика старе римске економско-породичне организације, о којој се у доба Енгелса скоро ништа није знало.²¹ У погледу положаја жене у старом римском друштву, међутим, остала је извесна празнина, коју свакако не могу попунити традиционална, у много чему погрешна схватања, неусклађена са открићима о предцивилизацијском времену људске историје.²²

Економску улогу *gensa*, у доба оснивања града, већ је преузела ужа група, *consortium*, омогућујући *gensu* развој друге, политичке функције.²³ Према владајућем мишљењу у литератури тадашња је политичка организација Рима строго патријархална, што се не може безрезервно прихватити, поготово не у смислу апсолутне искључености жене из јавног живота, каква се среће у доба цивилизације. Јесте тачно да су рођене заједнице уже од *gensa* у којима се, како истиче Енгелс, рађају услови за прелазак са матријархалног сродства и наслеђивања на патријархално.²⁴ Али ваља имати у виду чињеницу да такве заједнице дugo егзистирају и као матријархалне, као и чињеницу да ова промена није могла бити ствар тренутка већ процес који друштву у одређеном тренутку даје одлике прелазног система између две епохе, матријархалне и патријархалне. А код Римљана овога доба, па чак и касније, несумњиво су присутни трагови низа друштвених појава које одликују матријархално доба и које условљавају одговарајући, са мушкарцем равноправан положај жене.²⁵

Једино што је извесно, дакле, када је реч о старој римској политичкој организацији, јесте да је она била мушка, бар споља гледано. Али то још увек није доказ о његовој строгој патријархалности, а поготово не о апсолутној искључености жене из јавног живота. Напротив бројни подаци указују управо на значајну улогу жене у јавном животу.²⁶ Са друге стране, што је много значајније истаћи, мушка политичка органи-

²⁰ Енгелс, Ф. – *Порекло породице, приватне својине и државе*, Београд, 1976, с. 116-126; такође и с. 153-174.

²¹ Стојчевић, Д. – *Формирање ране римске државе*, Зборник радова из правне историје, Институт за правну историју на Правном факултету у Београду, 1966, с. 59-73; „*Uti legassit*“ Закона од XII таблица, Анали Правног факултета у Београду, 1959, с. 333-345; *Gens, consortium, familia*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, 1966, с. 265-272; *Облици својине у старом Риму*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, 1970, с. 345-355.

²² У литератури се среће став, мада углавном без прецизирања конкретног тренутка на који се мисли, да је жена све подређенија што се залази у римску прошлост; став који је потпуно погрешан, а о чему ће касније бити речи.

²³ Стојчевић, Д. – *Gens, consortium, familia*, с. 267.

²⁴ Енгелс, Ф. – *Порекло породице, приватне својине и државе*, с. 50-58.

²⁵ Више о тим друштвеним појавама уопште у Енгелс, Ф. – *Порекло породице, приватне својине и државе*; Де Бовоар, С. – *Други пол, I*, Београд, 1982; такође Бебел, А. – *Жена и социјализам*, Београд, 1956. Опширнији преглед података о врлоуваженом положају жене у старом римском друштву, као и у неким другим друштвима одговарајућега степена развоја дат је у Јовановић, М. – *Положај жене у најстаријем римском друштву*, с. 238-360 и 360-395. Запажања о траговима матријархалне епохе код Римљана изнета су у Јовановић, М. – *Рим из доба Ромула – патријархални или матријархални?*

²⁶ Према легендама, супруга праоца Римљана, чувеног Енеја, владала је градом Лавинијумом, а који је иначе по њој добио име. Више о томе у *Livius: Ab urbe condita*, I, 3. Нума је, по легенди, управљао градом према саветима богиње Егерије, а Етрушчанка Танаквил, супруга Тарквињија Старијег, јавно је грађанима држала говоре итд. Хронолошки изложен преглед података из римских легенди у Јовановић, М. – *Положај жене у најстаријем римском праву*, с. 238-250.

зација, онаква каква је тада могла постојати, присутна је и у матријархално доба, али се њоме не умањује улога и значај жене у друштву тога времена. Тек онда када буду рођене и све оне друге друштвене појаве које одликују доба цивилизације, а које узрокују пад жене, политичка организација у рукама мушкарца значиће недостижну његову предност над женом и превласт у правом смислу. Али у гентилној организацији, чак и онда када се већ родио матријархат, политичка делатност мушкарца још увек није основа за његову надмоћ. Његова јавна делатност природна је последица првобитне поделе рада међу половима, познато је. Жена се, посебно због генеративне функције, више везује за станиште и породичну групу; а мушкарац се више бави јавним организовањем, повезујући се са осталим мушкарцима, још у доба матријархалних односа. Али то му, у оквиру тадашњих друштвених односа, не даје некакву власт над женом. У том смислу тврдња Simon de Bovoar, истргнута из контекста осталих разматрања ауторке, подлеже основној критици: "Друштво је одувек било мушки; политичка власт је увек била у рукама мушкарца".²⁷ Ауторка у првобитној подели рада између полова, односно у генеративној функцији жене, у ствари, види примарни узрок жениног пада. Али такође истиче, на доста простора и уз ваљану аргументацију, да је тај пад уследио тек на одређеном ступњу друштвеног развоја, у одређеним околностима које рађају приватну својину и ропство, и које мушкарцу омогућују да се далеко више но жења искаже као стваралачко биће, као *homo faber*, и да временом "планом богаћења обухвати и жењу", која му се није придружила у "рационалном освајању света".²⁸

Поступајући помало контрадикторно, као и код неких других питања,²⁹ и не дочекавши излагање о мушкију политичкој организацији, ауторка изриче поменуту тврдњу више у смислу негирања некакве велике превласти жене у матријархално доба, истичући да је политичка делатност и онда била у рукама мушкараца. О некој апсолутној превласти жене у то доба заиста не може бити речи, поготову у смислу који поима човек цивилизације; и ту је Симон де Бовоар свакако у праву. Али такође не може бити речи ни о каквој превласти мушкарца само зато што му је препуштена јавна делатност, и у том смислу су закључивања ауторке недоречена. Карактер, садржина и значај мушкарчеве јавне делатности у то доба умногоме се разликују од оних из доба цивилизације, како уопште, тако и у погледу друштвеног положаја жене.

Најпре, жењи јавна функција у старо доба уопште није *a priori* недоступна, чак и она највиша, а њен утицај на јавни живот је ван сумње. Бројни подаци о друштвима на спличном ступњу развоја, какав има римско из доба Ромула, управо указују да жења није посебно искључена из јавне организације, да се не сматра недостојном јавне делатности и да има значајног утицаја на њен карактер.³⁰ Подаци о самом римском друштву,

²⁷ Де Бовоар, С. – *Други пол*, I, Београд, с. 100.

²⁸ Де Бовоар, С. – *Други пол*, I, Београд, с. 107 и даље.

²⁹ Има рецимо доста контрадикторности у критици Енгелсових поставки, када је однос између полова у питању. Неке од поставки су посматране истргнуте из контекста осталих Енгелsovих (и Маркових) схватања (рецимо и оних о стваралачкој природи човека), а која су такође од значаја за сагледавање историје жене. Но, у сваком случају, дело С. де Бовоар представља врло вредну допуну Енгелсовог и Бебеловог дела (*Жена и социјализам*), а сама ауторка, иако уз критику, у много чему прихвата Енгелсов приступ питању односа између полова.

³⁰ Енгелсп у том смислу наводи податке о Ирекезима (*Порекло породице, приватне својине и државе*, с. 46-47). Подаци о старим Германима садржани су у Тацитовој Германији (у Кандић, Љ. – *Одабрани извори из опште историје државе и права*, Београд, 1974, с. 25-35). Познати су такође неки подаци о значајном утицају жење на јавни живот код старих Египћана, у Спарти, у Етрурији. Преглед података о некима од старих народа, у овом смислу, дат је у Јовановић, М. – *Положај жење у најстаријем римском праву*, с. 360-365.

макар да је већина садржана у легендама, такође говоре о значајној позицији жена у јавном животу, чак и много година након оснивања града.³¹ Затим, послови јавне природе у старом друштву своде се углавном на организовање ради прибављања хране и ратовања. Малобројни мирнодопски послови не искључују посебно учешће жене, нити јој умањују углед. Коначно, што посебно ваља истаћи, женина делатност ван јавног организовања у најмању руку је једнако значајна колико и мушкарчева политичка делатност, једнако је друштвено корисна и неопходна. На ту чињеницу указао је већ Енгелс.³² Као и код других народа сличног степена развоја, и код Римљана центар живота представља од *gensa* ужа породична заједница, *consortium*. За ту економско-породичну заједницу једнако су везани сви њени припадници, независно од пола. А жена у њој има и те како значајну улогу, у једно време чак нешто значајнију него мушкарац. С обзиром на значај те заједнице могло би се рећи да јена, и поред тога што је мушкарцу препуштено јавно организовање, у друштву онога времена има онакав положај какав је имала у *consortiumu*.

Несумњиво је да су широке породичне заједнице, типа римског *consortiuma*, одиграле велику улогу у развоју људског друштва. Гледане у широким временским и просторним оквирима оне представљају, како каже Енгелс, "прелазни ступањ између матријархалне породице, која је произашла из групног брака, и инокосне породице модерног доба".³³ Представљају, може се рећи, прелаз и мост између предцивилизацијског и доба цивилизације, код Римљана, као и код других народа сличног степена и пута развоја. При анализи оваквих заједница, иако немајући довољно података о старом Риму, Енгелс уочава грешке у дотадашњим схватањима и констатује: "И римска породица се своди на овај тип, те се, доследно томе, у последње време јако оспорава апсолутна власт оца породице, као и бесправност породичних чланова наспрот њему".³⁴ У овом запажању има пуно истине чак и када је реч о фамилији с почетка периода републике, јер она задржава бројне одлике *consortiuma*, из кога је настала; а сасвим је одговарајуће времену оснивања града када је *consortium*, о коме се у доба Енгелса скоро ништа није знало, био владајући облик економско-породичне организације. Празнину у том погледу попунила су истраживања Стојчевића.³⁵

Положај жене у *consortiumu* сличан је као и у одговарајућим широким породичним заједницама код других народа, онаквог степена развоја какав су имали Римљани у то доба, јер су присутне сличности у основним карактеристикама оваквих заједница. Да фактички односи у старој римској породици нису обележени некаквим апсолутним свевлашћем фамозног шефа породице уочили су већ Енгелсови савременици, што је Енгелсу било довољно да дође до поменутог закључка.³⁶ Али тек је Стојчевић успео да у потпуности, уз аргументовано објашњење, сруши мит о свемоћном *pater familiiasu*.³⁷ Тиме је аутор дао врло значајан допринос сагледавању положаја жене у старој римској породици, мада му то није био циљ. У *consortiumu*, који Стојчевић свестрано анализира, још мање је могло бити некакве свевласти, како уопште, тако и у односу на жену посебно. Тамо, уосталом, и није било никаквог *pater familiiasa*.

³¹ Позната је, рецимо, легенда о Кориолану, односно о утицају мајке и супруге на њега, у ситуацији када ни свештеници нису могли да га умилостиве. Има мишљења да у овој легенди има историјске истине. Више о легенди у Livius: *Ab urbe condita*, II, 37-40; Плутарх: *Паралелне биографије*, Кориолан.

³² Енгелс, Ф. – *Порекло породице, приватне својине и државе*, с. 69.

³³ Енгелс, Ф. – *Порекло породице, приватне својине и државе*, с. 55-56.

³⁴ Енгелс, Ф. – *Порекло породице, приватне својине и државе*, с. 56.

³⁵ Стојчевић, Д. – *Gens, consortium, familia*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, 1966, с. 265-272; *Облици својине у старом Риму*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, 1970, с. 345-355.

³⁶ Већ поменути аутори из друге половине XIX века (Де Куланж, Жид, Јеринг).

³⁷ Стојчевић, Д. – *Римско приватно право*, Београд, 1974, с. 81-82. Такође поменути радови: *Gens, consortium, familia*; *Облици својине у старом Риму* итд.

На жалост, све ово није било довољно да се из корена измене годинама понављана погрешна схватања о положају жене у старом римском друштву.³⁸ Чак се још увек може срести мишљење да је жена све подређенија што се дубље залази у римску прошлост, а што би у ствари значило да је римски *consortium* од самога почетка строго патријархалан и да жена у њему малтене има положај, далеко пре но што се ропство код Римљана родило.³⁹ Такво схватање је, мирне се душе може рећи, потпуно апсурдно.⁴⁰

Као и спличне заједнице код других народа, како истиче Стојчевић, римски *consortium* из доба оснивања града носи одлике и елементе услова у којима је настао: затворену кућну привреду и натуралну производњу, осећање трајности породичне имовине и за њу везане породичне групе, као и *agnatско* сродство⁴¹ чини затворену економску јединицу и основну ћелију друштва. Додуше, *ager gentilitius*, као основа најразвијеније гране производње, сточарства, обједињује *consortium*, као и њихово порекло, заједничка гробља, светковине, веровања, схватања и осећања близости и солидарности. Али изузетно драгоценна зиратна земља у поседу је поједињих од *consortium*а и временом прераста у приватну својину, колективну или приватну.⁴² Унутар групе, коју чини више генерација, владају друштвено-својински односи; а на одређеном степену друштвеног развоја оваква група је нужни, за оба пола једнако важан и једини могућан начин опстанка. Жена је физички и временски више но мушкирац везана за породичну групу, али и мушкирац ту види све оно најдрагоценје што има. Сурови услови живљења, уз одговарајућа схватања, диктирају уску међузависност чланова групе. Нужна подела рада према полу и узрасту, строга дисциплина у раду и животу, уз минимални или никакав вишак производње, обавеза очувања и увећања породичне имовине ван које нема живота и за коју су сви чланови везани, природне су последице ондашњих услова живљења.⁴³

У тим условима живљења делатност жене једнако је важна и нужна као и мушкирчева. У том смислу Енгелс каже: "У старом комунистичком домаћинству, које је обухватало много брачних парова и њихову децу, женама поверио вођење домаћинства било је исто толико јавна, друштвено нужна радиност, колико и рад мушкирца на прибављању

³⁸ Додуше, учињен је поодавно покушај уочавања трагова матријархата у Риму из доба краљевства, али није имао довољно одјека међу романистима: Piganiol, A. – *Essai sur les origines de Rome*, Paris, 1917, с. 156-158. Међу историчарима изузетак чини Ростовцев, М. – *Историја Старог света*, I, Нови Сад, 1974, с. 238., сматрајући да у старом Риму и неким другим старим италским градовима има трагова матријархата. Међу савременим романистима изузетак представља, прихватајући и мишљење о траговима матријархата у старом Риму, Herrmann, Cl. – *La rôle judiciaire et politique des femmes sous la République romaine*, Bruxelles, 1964, с. 10.

³⁹ Среће се рецимо мишљење да су некада давно и малолетник и жена били у пуној власти одраслих мушких чланова породице (Еиснер – Хорват: *Римско право*, Загреб, 1948, с. 195; Андреев, М. – *Римско часно право*, София, 1971, с. 160 итд.) Унеколико оваквим схватањима доприноси и став да се власт над децом формирала преко претходно успостављене власти над женом, који износи Girard, P. – *Manuel élémentaire de droit romain*, Paris, 1918, с. 151. Оваква констатација је основана само са једног аспекта, мада аутор изгледа није на то мислио: са аспекта начина заснивања патријархата код Римљана, преко свечаног *tapis* брака. О томе ће бити речи касније у тексту, а више у Јовановић, М. – *Положај жене у најстаријем римском праву*, с. 128-144.

⁴⁰ Више о апсурдности оваквог схватања у Енгелс, Ф. – *Порекло породице, приватне својине и државе*, с. 46.

⁴¹ Више о томе в. Стојчевић, Д. – *Gens, consortium, familia*, с. 270.

⁴² Више о томе в. Стојчевић, Д. – *Облици својине у старом Риму*, с. 351.

⁴³ Више о томе в. Стојчевић, Д. – *Gens, consortium, familia*, с. 271.

животних намирница.”⁴⁴ Ако се овоме дода и низ других одлика онога доба (друштвено-својински односи, непостојање ропства и експлоатације, значај женине функције рађања и схватања везана за њу), несумњиво је да су односи између полова у најмању руку равноправни.⁴⁵ “Ово се изменило”, каже даље Енгелс, “са патријархалном породицом, и још више са моногамском инокосном породицом. Вођење домаћинства изгубило је јавни карактер...”⁴⁶ С обзиром на традиционална схватања са старом римском друштвом као строго патријархалном, схватања погрешна али и до данас жива, оваква би констатација могла и вероватно је бивала коришћена у циљу одржавања тих старих схватања; а примењена на *consortium*, откад се за њега зна, та схватања упућују на његову строгу патријархалност, какву помињу *leges regiae*. Истина, међутим, до које није тешко доћи, посве је другачија.

Најпрε, када помиње патријархалну породицу, Енгелс оперише појмовима који пре-мошћују векове. Несумњиво је да постоји огромна разлика између породичне групе у којој се тек родио патријархат и она која је већ вековима патријархална и из које се непосредно рађа инокосна моногамна породица. Та два типа породице не деле само векови, већ и врло велике разлике у структури и међусобним односима њихових чланова. Затим, зависно од начина развоја једног друштва, развој породице иде на један или други начин, а патријархат може, али и не мора сам по себи да женину стави у други план. За то је потребан још низ других значајних друштвених промена, односно појава (рађање приватне својине, експлоатације, ропства, одговарајућих схватања итд.). Патријархат сам по себи у тренутку увођења не мења осетније постојећу позицију жене. У том смислу Енгелс каже: “Ова револуција, једна од најрадикалнијих коју су људи доживели, није погодила ниједног од живих чланова *gensa*. Сви његови припадници могли су и даље остати оно што су и пре били. Довољно је било једноставно решење да ће убудуће потомци мушких чланова бити искључени преласком у *gens* свога оца...”⁴⁷

Ова промена свакако није могла бити ствар тренутка, а решење је “једноставно” у смислу немењања постојеће позиције чланова *gensa*, у тренутку увођења; али сигурно није могло бити једноставно у техничком смислу. Матријархалне везе су вековне, уобичајене и снажне, те њихов раскид захтева некакав очигледан, довољно споља видљив и ритуалом обележени начин. Код старих Римљана тај начин је био, рекло би се, свечано заснивани *talis* брак. Првобитна његова функција највероватније је била управо прекид матријархалног и увођење патријархалног сродства и наслеђивања; односно симболично подвођење жене под неку врсту patronata мушкарца и тиме везивање њене деце за оца.⁴⁸ Касније пак, када се патријархат уобичајио, *talis* брак ће добити нешто другачији карактер, а првобитна његова улога биће заборављена.

Увођење патријархата у широку римску породичну заједницу, као и код других народа, у првом тренутку свакако није осетније утицало на постојећу позицију жене. Када је тај “тренутак” наступио тешко је рећи. Стојчевић *consortium* из времена непосредно пре

⁴⁴ Енгелс, Ф. – Порекло породице, приватне својине и државе, с. 69.

⁴⁵ Више о оним друштвеним појавама које жени у доба матријархата омогућују угледан друштвени положај у Енгелс, Ф. – Порекло породице, приватне својине и државе; Бебел, А. - Жена и социјализам; Де Бовоар, С. – Други пол, I. О траговима неких од тих појава у Риму в. Јовановић, М. – Рим из доба Ромула – патријархални или матријархални?

⁴⁶ Енгелс, Ф. – Порекло породице, приватне својине и државе, с. 69.

⁴⁷ Енгелс, Ф. – Порекло породице... с. 53.

⁴⁸ Само у овом смислу би се могао прихватити поменути Жираров став о томе да власти над децом претходи власти над женом (Girard, P. – *Matriel...* с. 151). Више о првобитној функцији *talisa* у Јовановић, М. – Положај жене... с. 128.

оснивања града, када је по њему био породична заједница "у процвату", сматра патријархалним.⁴⁹ Судећи, мештјутим, по бројним траговима матријархалне епохе чак и у времену доста година касније, рекло би се да тренутак увођења патријархата није био много удаљен од времена оснивања града.⁵⁰ У сваком случају, извесно је да није осетније изменено позицију жене, можда и отуда што није имао времена да се устоличи, због наглог економског развоја, скоковитих друштвених промена и нарушавања самога *consortium*; а можда и отуда што је пребрзо уведен, донекле и неспонтано. Нагли економски развој, нарастање добара у породици и жеља да се она пренесу деци чине везе живљења временом јачим од крвних веза по мајци, када је имовина у питању. Патријархално агнатско својство надвладава, али не мења постојећу позицију жене. Код Римљана уопште нема трагова реалне куповине жене; таква појава је вероватно била неспорива са ондашњим односом према жени. *Coemptio* је нова творевина и само је, ради упрошћавања поступка, симболична имитација друге установе. Таква је уосталом и ситуација са *ususom* и *usuratio trinocitii*.⁵¹ Затим, као израз старе позиције жене може се истаћи мираз, по већини аутора врло стara установа.⁵² Кроз брак *cum tanti* жена прекида имовинску и религијску заједницу са матичном породицом и везује се за породицу мужа, стичући тамо наследно право; али матична породица, задржавајући старо схватање имовинског положаја жене, обезбеђује јој мираз. Избегавање *manusa* по Закону XII таблица, од стране жене, управо долази отуда што она у брак уноси знатна средства.⁵³ Коначно, и сврставање жене у наследни ред "sui", по старом праву, само је нужна правнотехничка формула којом се жена издваја из дотадашњег реда *agnata*, стављеног у други план по Закону XII таблица.⁵⁴ Њен положај "*filiae loco*" само у том смислу постоји и из тих разлога. Чисто правно гледано, *pater familias* има више права у погледу имовине, као једини правом признати представник некадашње генерације из *consortium*; али у фактичком животу суштински се позиција жене није изменила тиме што је издвојена из реда *agnata* и прикључена *pater familiasu*. Наравно, у бу-

⁴⁹ Стојчевић, Д. – Облици својине у старом Риму, с. 350; *Gens, consortium, familia*.

⁵⁰ Тешко је рећи да ли се патријархат код Римљана родио спонтано, кроз аутохтони развој, или под утицајем других цивилизованих народа. Друго схватање изгледа далеко прихватљивије, али је питање који то народ врши утицај на Рим. На југу Апенина већ постоје грчке колоније са којих се могао патријархат пренети на суседе. Али према бројним подацима стари Римљани највише контакта имају са Етруријом и чак су једно време били под њеном доминацијом; а у Етрурији, по мишљењу бројних аутора, још увек постоји матријархално стање, бар када је положај жене у питању. О томе в. Ростовцев, М. – *Историја Старог света*, I, Нови Сад, 1974. с. 228; Herrman, Cl. – *La rôle judiciaire et politique des femmes sous la République romaine*, Брисел, 1964, с. 9-10. Слично мишљење има и Машкин, Н. А. – *Историја старог Рима*, Београд, 1968, с. 60, истичући да мајка код Етрураца у породици има значајнију улогу но отац.

⁵¹ Познато је да се по Закону XII таблица *tapis* заснован *ususom* избегавао симболичном применом правила о прекиду одржаја (VI, 4); а далеко од тога да се жена у оно време сматрала предметом, над којим се одржајем стиче својина.

⁵² Више о томе Gide, P. – *Etude sur la condition privée de la femme*, Paris, 1885, с. 501. и даље.

⁵³ Избегавање *tapisu* по Закону XII таблица (VI, 4) путем *usuratio trinocitii* годинама збуњује бројне ауторе и изазива најразличитија тумачења, почев од оних која овде налазе доказ о власти над женом, али безовољно аргументације, до оних која ту виде кличу еманципације жене. Ваља поменути да Јеринг најпре прихвата једно доста рационално објашњење ове појаве, какво се среће код Жика, али касније, што је сасвим разумљиво, одустаје од тог мишљења и мисли да је боље ово питање оставити отвореним, као историјску енигму (Ihering, R. – *L'esprit du droit romain*, с. 187 и с. 188; *Histoire du développement du droit romain*, с. 48). Питање је значајно и заслужује посебну пажњу. Покушај да се ова енигма реши, сматрамо успешан, учињен је у Јовановић, М. – Положај жене... с. 156-180.

⁵⁴ Више о овоме у Јовановић, М. – *Положај жене...* с. 103-119.

дућности ће ситуација бити другачија, али у време доношења Закона XII таблица ово је била једина форма којом би се истовремено изразио и промењени положај жене, у односу на *consortium*, из кога се родила *familia*. А у *consortium*, сасвим је сигурно, жена је имала једнака имовинска права са мушкарцем (као највреднија и од егзистенцијалног значаја), имајући уопште у породици и друштву равноправан положај са њим.

Унутар *consortium*, иако је он зачетник приватне својине (гледано према споља), владају друштвено-својински односи, схватања и осећања, што подразумева равноправност у оквиру генерације.⁵⁵ У том погледу постоји спличност са широким породичним заједницама код других народа. Посебно су у том смислу илустративна запажања Ковалевског о јужнословенској кућној задрузи из IX века, која Енгелс истиче: "...Али врховну власт има породично веће, скупштина свих одраслих задругара, како жена тако и мушкараца. Домаћин полаже рачун тој скупштини, она доноси важније закључке, суди задругарима, одлучује о значајнијим куповинама и продајама, нарочито у погледу земљишног поседа."⁵⁶ Сасвим је сигурно да у Римском *consortium* жена такође има у најмању руку исти овакав положај, а вероватно чак и уваженији. Наглашавајући друштвено-својинске односе унутар *consortium* Стојчевић каже: "...Чак и жене, које због патријархата имају нешто подређен положај, у погледу имовине су потпуно изједначене са мушкарцем."⁵⁷

У ствари, питање је да ли у старом *consortium* жена заиста има "нешто подређен" положај. Судећи по подацима који говоре о изузетном њеном уважавању и много година након оснивања града, не би се рекло.⁵⁸ Судећи такође по траговима матријархалне епохе, рекло би се да патријархат није још увек стигао да изменi постојећу позицију жене.⁵⁹ Додуше, тачно је да су у *consortium* зачете клице неких од оних друштвених појава које ће временом узроковати пад жене. Поред патријархалног сродства и наслеђивања, ту је зачета приватна својина и ту су корени првобитног ропства;⁶⁰ ропства које ће, са своје стране, утицати на пад вредности жениног рада и женине личности, а истовремено мушкарцу омогућити да се искаже као господар и као "*homo faber*".⁶¹ Већ у *consortium* су зачете клице будућег класног раслојавања и експлоататорских односа, уопште и између полова. Ту су већ клице услова у којима ће се зачети ново, рационално схватање света од стране мушкарца и другачије његово схватање и гледање на жену.⁶²

Али клице тих будућих другачијих односа међу половима још дуги низ година неће уродити плодом. У тренутку њиховог зачињања жена још увек задржава постојећу позицију, што је сасвим схватљиво. Теже је схватљива, међутим, чињеница да жена чак

⁵⁵ Више о овоме у Стојчевић, Д. – *Gens, consortium, familia; Облици својине у старом Риму; "Uti legassit"* Закона од XII таблица.

⁵⁶ Енгелс, Ф. – Порекло породице, прив. својине и државе, с. 56.

⁵⁷ Стојчевић, Д. – Облици својине у старом Риму, с. 350.

⁵⁸ Преглед података у Јовановић, М. – Положај жене... с. 400-492.

⁵⁹ Нешто о томе у Јовановић, М. – Рим из доба Ромула..., Зборник радова Правног факултета у Нишу, 1986.

⁶⁰ Говорећи о широким породичним заједницама, које се богате, Енгелс каже: "Чим су таква богатства једном прешла у приватну својину породица и тамо брзо расла, она су задала снажан удар друштву које се оснивало на синдијазмичком браку и матријархалном *gensu*", (Порекло породице... с. 52).

⁶¹ Де Бовоар, С. – *Други пол*, I, с. 104-105.

⁶² Де Бовоар, С. – *Други пол*, I, с. 104-111.

и три стотине година након оснивања града има и те како уважен положај у друштву и породици, а што се није могло значајније изменити ни кроз Закон XII таблица. Разлог томе, по много чему судећи, јесу одређене специфичности у даљем политичком и економско-породичном развоју римског друштва до времена доношења Закона, специфичности које узрокују релативно дugo одржавање онаквих услова какви жени пружају угледан друштвени положај.

2. Процес рађања државе, познато је, не идε на идентичан начин код свих народа. Познато је такође да политичка организација друштва, са своје стране, иако јој у основи стоји одговарајући степен друштвено-економског развоја и њему адекватни облик породичне организације, утиче на карактер породичне структуре и на статус жене у оквиру ње. Рађање и развој римске државе до класичног облика, у том погледу, имају извесне специфичности. Римска држава, каже Енгелс, не израста као атинска "непосредно и претежно из класних супротности које се развијају у оквиру самог гентилног друштва... У Риму гентилно друштво постаје затворена аристократија у среде много-брожног плебса, који је ван њега и који има дужности, али нема права; победа плебса руши старо гентилно уређење и подиже на његовим рушевинама државу, у којој убрзо ишчезавају обое, и гентилна аристократија и плебс. ".⁶³ О путу настанка старе римске државе до Енгелса се врло мало знало, и у том смислу он наглашава: "...Услед густог мрака којим је обавијена цела легендарна историја Рима, мрака знатно појачаног рационалистично-прагматичким извештајима доцнијих правнички образованих писаца, чија нам дела служе као извори, немогућно је рећи нешто одређено, било о времену, било о току, било о поводу револуције која је учинила крај гентилном уређењу. Једино је извесно да је њихов извор био у борбама између плебса и популуса.". ⁶⁴

У ствари, процес рађања римске државе започео је већ пре времена у којем се плебс јавља као јака политичка снага. У оквиру самог патрицијског споја, иако затвореног и изнад плебејца одигнутог, рађа се процес распојавања и клице новог друштвеног уређења. Држава у класичном смислу родиће се не само из борбе плебејца, већ такође кроз сарадњу имовински јачих припадника оба друштвена споја. Али дуги низ година између ова два споја стоји огроман јаз; а њихова раздвојеност, стални сукоби, нетрпељивост и одизање патриција изнад плебејца, низ година римској политичкој организацији дају извесне специфичности. Све већи прилив разнородног становништва у Рим, слободног или углавном сиромашног, лишеног грађанских права и коришћења *ager gentilitiusa*, са једне стране, и све јаче затварање римских *gensova* и одизање изнад те масе у којој је *populus* недоступан, са друге стране, чине једну посебну карактеристику првобитног римског државног уређења, различитог од класичних.⁶⁵ У том смислу Стојчевић каже: "Насупрот плебејцима, римски *gensovi* као целина, иако и сами у већ одмаклом процесу унутрашњег распојавања, претворили су се у владајућу класу, патриције, ограђене од плебејца не само класним интересима, него и религијом, етничким пореклом, сопственим обичајима и привилегованим правним положајем, тако да је однос између њих и плебејца имао, поред класних, извесне елементе сталешких разлика. Патрицији и плебејци представљају основну класну супротност римског друштва тога времена, чија ће даља заштреност до антагонизма принудити патриције да организују свој државни апарат. Робови, којих је било, нису играли приметну улогу у римском привредном, па ни политичком животу.". ⁶⁶

⁶³ Енгелс, Ф. – *Порекло породице...* с. 164-165.

⁶⁴ Енгелс, Ф. – *Порекло породице...* с. 124-125.

⁶⁵ О пореклу плебејца постоје различите хипотезе, а најприхватљивије је управо схватање које је Енгелс већ износи, а посебно обrazлаže и аргументује Стојчевић, Д. – *Формирање ране римске државе*, с. 70.

⁶⁶ Стојчевић, Д. – *Формирање ране римске државе*, с. 69.

Временом долази до све изразитијег раслојавања унутар слоја патриција и издвајања гентилне аристократије, са једне стране, и до богаћења плебејца, занатлија и трговаца, са друге стране, уз њихово издвајање из масе осталих плебејца и све већи значај у новим условима привређивања.⁶⁷ Отуда су, јуз ослањања на читав бројни спој плебејца, њихови захтеви за земљом и учешћем у власти све снажнији. Уз то, због сталних ратовања Римљана са суседима, плебејци добијају значаја и као војна снага. Временом је нужно учинити им одређене уступке као споју; али одлучујући друштвеној промену заједно ће извести богати припадници оба слоја, чији интереси надвладавају дугогодишњу стапешку подељеност. Радикални захват у том погледу, познато је, учиниће чувена Сервијева реформа, негде с краја периода краљевства или с почетка периода републике.⁶⁸ Овом реформом, каже Стојчевић, „задат је одлучујући ударац римском гентилном уређењу, базираном на братству и срачунато на држање у покорности плебејца“.⁶⁹ У ствари, у покорности остаје маса сиромашних плебејца, а богати плебејци су, како сам аутор истиче, „већ прокрчили пут ка сједињењу са богатим патрицијима и обезбедили извесно учешће у управи државом“.⁷⁰ Држава у класичном смислу је рођена, мада ће бити потребно још времена да се учврсти и ослободи остатака гентилног уређења. Сукоби између два друштвена слоја ће се и даље наставити, све до времена када се и формално плебејцима допушта учешће у највишим државним функцијама; али карактер тих сукоба је другачији. Могло би се рећи да је негде до доношења Закона XII таблица и *lex Canuleia* завршена једна значајна, препомна фаза у развоју старог римског друштва и да су односи између два водећа друштвена слоја попримили другачији карактер.⁷¹ Стара стапешка подељеност је већ разбијена; римско гентилно друштво је разорено, мада ће неки његови трагови још увек остати да живе, имајући утицај и на положај жене у породици и друштву као целини.

Од оснивања града до овога времена, међутим, по традицији је протекло око три стотине година. Римско друштво у том периоду, захваљујући повољном географском положају и посебно контактима са Етруријом, убрзано иде напред, прескачући неке фазе развоја,⁷² али оно у основи остаје гентилно; наравно превасходно у кругу патриција, мада се извесни односи и схватања овога слоја рефлектују на читаво становништво града. Однос према жени рецимо, независно од тога којем слоју припада, задржао је доста од старог карактера: мотив пада *decemvira*, сматра се, било је насиље над једном плебејком, што свакако није без значаја (мада у том случају стоје и одређени политички интереси).⁷³ О тадашњем римском уређењу Енгелс каже: „Као Грци у херојско доба,

⁶⁷ Више о томе у Стојчевић, Д. – Формирање ране римске државе, с. 69-71.

⁶⁸ Више о томе у *Livius: Ab urbe condita*, I, 18; Енгелс, Ф. – Порекло породице прив. својине и државе, с. 124-125; Ростовцев, М. – Историја Старог света, с. 244; Ромац, А. – Извори римског права, Загреб, 1973, с. 15, н. 10; Стојчевић, Д. – Формирање ране римске државе.

⁶⁹ Стојчевић, Д. – Формирање ране римске државе, с. 72.

⁷⁰ Стојчевић, Д. – Формирање ране римске државе, с. 72.

⁷¹ Иако се Закон XII таблица често истиче као резултат борбе плебејца, у ствари је био и резултат тежњи самих патриција, како основано закључује Стојчевић (Римско приватно право, Београд, 1974, с. 21). А коначном разбијању стапешке подељености између два друштвена слоја кумовао је *lex Canuleia*, којим је допуштен брак између њих. Закон је био истовремено знак снаге плебејца, али и измењених схватања патриција, по нужди и политичкој мудрости. На значај његов посебно указује Јеринг (*Histoire du développement du droit romain*, с. 75).

⁷² Више о томе у Стојчевић, Д. – Формирање ране римске државе, с. 62.

⁷³ Има мишљења да ова легенда није лишена историјске истине. Више о томе у Herrmann, Cl. – *La rôle judiciaire et politique des femmes sous la République romaine*, с. 35-38.

тако су и Римљани у доба такозваних краљева живели у војној демократији која се оснивала на *gensovima*, *fratrijama* и *plemenima* и из њих развила. Иако су курије и племена и били делимично вештачке творевине, они су били формирани по правим, самониклим узорима друштва из кога су произашли, и које их је још окруживало са свих страна. Иако је самоникло патрицијско племство већ ухватило корена, иако су *reges* настојали да постепено прошире своју власт, све то не мења првобитни основни карактер уређења.⁷⁴ У основи, дакле, реч је о гентилном уређењу (што условљава и одговарајући положај жене у друштву и породици), иако су већ присутни зачёци његовог распадања, можда више узроковани спољним факторима.

Рим, наиме, убрзо након оснивања бива привлачен за масу дошљака, као и за суседну Етрурију. Постаје средиште размене, како због слободног прилаза ушћу Тибра, тако и због близине развијене Етрурије, посебно од времена подизања моста преко Тибра.⁷⁵ Али гентилно римско друштво још увек није спремно да прихвати неке новине у начину живљења, обичајима, понашањима. Новине сувише брзо долазе, и то споља као нешто страно, немајући корена у самом том друштву. Отуда оно реагује затварањем у један посебан друштвени спој, у почетку бројно далеко надмоћнији над дошљацима; спој који упорно одржава стваре односе унутар себе и стара укорењена схватања, чији ће се остаци задржати чак и у доба када је јединство овога споја већ разбијено. Управо тај специфичан пут развоја римског гентилног друштва, затварање политички организованих *gensova* у један виши, имовински и политички јачи друштвени спој, спој патриција, насупрот разнородној, неорганизованој и нејединственој маси плебејца, продужава живот многим одликама старог гентилног уређења; међу њима и онима које положај жене у друштву и породици чине далеко повољнијим но што ће бити у класичном државном уређењу каснијих векова.

Одигући се, са једне стране, изван и изнад *plebsa*, и насупрот њему, као и борећи се, са друге стране, да сачува самосталност и оригиналност насупрот већ цивилизованој Етрурији чији интензиван утицај трпи, уз истовремено стално ратовање са суседним градовима, римско гентилно друштво организује одређени облик државе, али много више, односно превасходно према споља. А унутар самога друштва, између његових припадника, великим се делом задржавају стари гентилни односи, како уопште, тако и у односима између полова. Остајући затворено друштво, као један привилеговани спој и доста јединствен у односу на плебејце и суседе, патрицији успевају да унутар свога круга дуго одрже старе међусобне односе; ово свакако захваљујући и чињеници да их не дели много времена од типичног гентилног уређења. Иако временом и сам тај круг захвата диференцијација, по имовинском положају (кроз јачање појединих *consorciјuma*), као и по политичком угледу (због убичајеног бирања старешина из појединих породица), она ипак није толико снажна да би разбила старе гентилне односе. Контакти са етрурском аристократијом такође поспешују издвајање политички угледнијих породица, али гентилна солидарност је и даље јака и биће таква још дуго.

Значајан фактор оваквог стања свакако је и одржавање старог начина производње унутар повлашћеног споја и одржавање старих друштвено-својинских односа, а такође и карактер даљег економско-породичног организовања. Доминантне гране производње унутар споја патриција још увек су сточарство, базирано на *ager gentilitius-y*, и земљорадња на малим парцелама, у поседу појединих *consorciјuma*; а као носиоци развијенијег занатства и размене јављају се плебејци. Патрицијско друштво још увек нема властиту обраду метала; занатски обрађени метални предмети добијају се од

⁷⁴ Енгелс, Ф. – Порекло породице, прив. својине и државе, с. 124.

⁷⁵ Више о томе у Стојчевић, Д. – Формирање ране римске државе, с. 65-66; Ростовцев, М. – Историја Старог света, с. 236. и други.

плебејаца или преко њих. Патрициј још увек није, како би рекла С. де Бовоар, „*homo faber*”, већ је то неко изван његовог круга. Гентилна солидарност и друштвено-својински односи и схватања, у тим условима, још увек доминирају над тек зачетим приватно-својинским елементима унутар *consortium*. У патрицијском кругу још дуго неће бити створени услови за подјармљивање, било које врсте, па и у односима између полови. Првобитно ропство у овај круг долази споља; поробљивање властитих суграђана, односно *gentila*, неспориво је са ондашњим односима и схватањима, као и неке друге појаве.

Под утицајем превасходно спољних фактора (преко плебејаца, суседних градова и далеко развијеније Етрурије), римско гентилно друштво пребрзо и на један специфичан начин ускаче у државну организацију, окренуту углавном према споља, према тим спољним факторима. Не иживљава спонтано и потпуно свој век, прескаче неке фазе развоја које пролазе други народи.⁷⁶ Пребрзо и неспонтано ускаче у једно специфично државно уређење, различито од оног у класичном смислу. У отпору према спољним утицајима и факторима страним овом друштву, ствара се доста јака политичка организација; али унутар њега самог још увек нису сазрели услови за изразиту имовинску и политичку диференцијацију, за рађање државе у класичном смислу; нису сазрели услови за класно подјармљивање, нити за подјармљивање жене мушкарцу. Јавна делатност мушкарца углавном је оријентисана на односе према споља, према плебејцима и суседним градовима, а унутар самог патрицијског слоја она је још увек доста скучена и никако не подразумева подјармљивање *gentila* једних од стране других, како мушкиог тако и женског пола. Оваква политичка ситуација, уз све интензивнији економски развој, у великој мери одређује и карактер породичне организације, која опет, са своје стране, на један специфичан начин доприноси одржавању старих схватања, донекле и старих односа унутар читавог слоја патриција, независно од пола.

3. Упоредо са процесом рађања државе у класичном смислу, као резултат друштвено-економског и политичког развоја, тече у Риму и процес рађања фамилије. Под утицајем спољних унутрашњих фактора, у оквиру патрицијског друштва долази до промена у политичкој организацији, које имају извесне особености, како уопште тако и у погледу положаја жене. *Consortium* се распада и *familia* временом превладава као доминантни облик економско-породичне организације. Али до времена доношења Закона XII таблица, насупрот мишљењу бројних аутора, процес осамостаљења фамилије још увек није окончан. Закон га региструје и поспешује истовремено. Фаворизујући *pater famili-as* у име фамилије, Закон у ствари фаворизује процес осамостаљивања фамилије, процес њене еманципације од утицаја ширих заједница, *consortium*, односно од утицаја *agnata* и *gentila*.⁷⁷

Владајуће мишљење у литератури, међутим, да *familia* доминира већ пре овога времена; мишљење које су из темеља пољујала тек истраживања Стојчевића,⁷⁸ мада је

⁷⁶ Више о томе у Стојчевић, Д. – *Формирање ране римске државе*, с. 62.

⁷⁷ Идеја о еманципацији фамилије, мада не са овог аспекта, присутна је већ код Монијеа (Monier, R. – *Manuel elementaire de droit romain*, París, 1935, с. 539-540) али јој у литератури дуго није пријато значаја. О интересима државе у погледу распадања *consortium* и учвршћивања фамилије више у Стојчевић, Д. – *Gens, consortium, familia*, с. 271. О еманципацији фамилије као једној од основних идеја Закона XII таблица у имовинско-породичној сferи у Јовановић, М. – *Положај жене у најстаријем римском праву*, с. 70-76.

⁷⁸ Поменути радови Стојчевића: *Gens, consortium, familia; Облици својине у старом Риму; "Uti legassit" Закона од XII таблици; Формирање ране римске државе*; Такође Стојчевић, Д. – *Agnatus proximus, Droits de l'antiquité et sociologie juridique*, Sirey, 1959, с. 273-287.

још Енгелс истакао основану сумњу у погледу владајућих схватања.⁷⁹ При том се као посебно обележје римске фамилије, подразумевајући и период пре Закона XII таблица, редовно у литератури истиче *patria potestas pater familias* над свим члановима породице и *manus* над удатим женама; *patria potestas* као апсолутна власт шефа фамилије, имовинска и лична, власт која иде до *ius vitae ac necis* над свим члановима породице, и *manus* као један посебан вид те власти примењене према удатој жени. У складу са тим се у литератури XIX и XX века, сем ретких изузетака међу ауторима (чија открића на жалост нису имала дововољно одјека),⁸⁰ ове две установе помињу као пример апсолутне власти шефа породице; истовремено и као пример апсолутне и скоро неограничене власти мушкарца над женом у најстаријем римском праву, уз понеку узгредну констатацију у смислу да је фактички положај жене био нешто повољнији но правни њен положај.

2

Овакво мишљење упорно се одржава, чак и код аутора који полазе од историјско-материјалистичког приступа историји људског друштва, историји права и историји жене у оквиру друштва и породице. Унеколико је таква појава разумљива. Наиме, до тренутка доношења Закона XII таблица већ су рођени право и држава у класичном смислу и рођена је *familia* базирана на приватној својини; а познато је да су ту темељи, не само подјармљивања једне друштвене класе другој, већ и жене мушкарцу.⁸¹ Затим, сам Закон у име породице издава *pater familias*, мушкарца, мада никде не наглашавајући некакво његово свевлашће. Најзад, ту су фамозни “краљевски закони” по којима строги патријархат у Риму постоји још у доба Ромула, и захваљујући чијим одредбама се, у ствари, дефинишу *patria potestas* и *manus*. Уз *leges regiae* и одредбе Закона XII таблица се тумачен на начин који уопште није адекватан њиховом првобитном смислу. Ако се овоме дода тумачење старог *ius civile* од стране Римљана попут Катона Старијег, разумљиво је што се старе заблуде о положају жене у најстаријем римском праву и даље одржавају.⁸² Аутор који не вреднује дововољно податке о фактичком положају жене у старом Риму, који не види у “краљевским законима” један груби фалсификат историје и који слепо верује антифеминистички расположеним Римљанима из каснијих векова, када помињу старо право, лако се може закључити да је патријархат у Риму овога времена већ попримио драстично вид. Лако се може закључити да је већ рођена класична моногамија, пуно различита од оне у етимолошком смислу;⁸³ да је мушкарац, задржавајући јавну делатност, већ увекли “приграбио крму и у кући”, да је жена већ претворена у служавку и “робињу његове похоте”, обесправљена и потпуно му подређена, обавезана на рађање легитимних потомака мужу, док он и даље за себе задржава стару полну слободу.⁸⁴ Истина је, међутим, посве другачија, како је већ речено.

⁷⁹ Енгелс, Ф. – *Порекло породице, прив. својине и државе*, с. 56 (раније цитирана констатација Енгелса, с. 6. Овога рада)

⁸⁰ Већ раније поменути аутори, н. 8.: De Coulanges, Gide, Ihering.

⁸¹ Више о томе у делима поменутих аутора, н. 25.: Енгелс, Бебел, С. де Бовоар.

⁸² Катон Старији, познат као поштовалац ствариње, стално се жали на држкост жене његовога времена и наглашава како су жене некада биле у пуној власти мушкараца. Неки цитати из Катонових говора садржани су у Јовановић, М. – *Положај жене у најстаријем римском праву*, с. 57-59.

⁸³ О класичној моногамији, потпуно различитој од оне у етимолошком смислу у Енгелс, Ф. – *Порекло породице, прив. својине и државе*, с. 59., тј. 59-65.

⁸⁴ Више о томе у Енгелс, Ф. – *Порекло породице...* с. 59. и даље.

Наиме, довољно података сведочи о чињеници да је жена у фактичком животу онога времена била равноправна са мушкарцем.⁸⁵ *Leges regiae*, судећи по бројним одликама старог римског друштва, уопште не припадају времену којем се приписују, бар кад је положај жене у питању;⁸⁶ а мит о свемоћном *pater familiæ* успешно је срушен.⁸⁷ У складу с тим, анализа одредби Закона XII таблица не упућује на закључак о некаквој апсолутној обесправљености жене.⁸⁸ Додуше, тачно је да су до овога времена већ ударени темељи будуће изразите правне неравноправности жене у односу на мушкарца. Али темељ једног појаве и та појава у процвату не носе знак једнакости. Римска моногамија овога времена далеко је сличнија оној код Германа из Тацитовог доба но атинској моногамији истог тог времена;⁸⁹ или, можда тачније речено, према односима између попова римска *familia* има далеко више сличности са *consortium*, из кога израста, но са грчком породицом тога доба, као и са инокосном моногамном породицом код самих Римљана из класичног доба.

Основу таквог стања чине извесне карактеристике старе римске *familije*, узроковане специфичностима економског и политичког развоја римског друштва до тога доба. Не само у тренутку када се рађа, но чак и онда када је постала доминантни облик економско-породичне организације, *familia* по положају жене још увек не представља класичну инокосну моногамну породицу. По много чему је, у ствари, *consortium* у малом. Већ Енгелс у том смислу упозорава на дотадашња погрешна схватања.⁹⁰ Под утицајем унутрашњих и спољних фактора, економских и политичких, *consortium* се пребрзо распао.⁹¹ Изгледа да је, како истиче Стојчевић, релативно кратко живео, бар од времена када је у њега ушао патријархат, не стигавши да самостално и спонтано иживи свој век.⁹² Распао се пре но што би дошли до изражaja све оне појаве које узрокују пад жење. На неки начин је вештачки пресечен његов живот и развој. Захваљујући свему томе, нова породична јединица, *familia*, задржала је многе његове карактеристике, задржавајући умногоме и стари однос према жени.

Римско друштво, наиме, доживљава нагли економски развој, економски скок; са једне стране због теренски повољног положаја Рима, што погодује развоју трговине, мада у

⁸⁵ Прави значај овим подацима дали су већ поменути аутори из XIX века: Де Куланж, Ф. – *Античка држава*; Gide, P. – *Etude sur la condition privée de la femme*; Ihering, R. – *L'esprit du droit romain*; *Histoire du développement du droit romain*. У новијој литератури в. Herrmann, Cl. – *La rôle judiciaire et politique des femmes sous la Rép. rom.*

⁸⁶ О питању аутентичности „*leges regiae*“ в. Girard, P. – *Textes de droit romain*. О неспојивости одредби „краљевских закона“ са периодом краљевства, односно војне демократије код Римљана. Када је положај жене у питању, в. Јовановић, М. – *Положај жене...* с. 25-35. Та разматрања такође у Јовановић, М. – „*Leges regiae*“ – Питање аутентичности, Зборник радова Правног факултета у Нишу, 1984, с. 149-159.

⁸⁷ Стојчевић, Д. – *Римско приватно право*, Београд, 1974, с. 81-82; *Gens, consortium, familia; Облици својине у старом Риму* итд.

⁸⁸ Детаљна анализа одредби Закона у Јовановић, М. – *Положај жене...* с. 59-273.

⁸⁹ О Тацитовој Германији у Кандић, Љ. – *Одабрани извори из опште историје државе и права*, Београд, 1977. Анализа неких података о Германима из доба Тацита у Јовановић, М. – *Положај жене у најстаријем римском праву*, с. 372-387.

⁹⁰ Енгелс, Ф. – *Порекло породице...* с. 56 (цитат на с. 6 овога рада).

⁹¹ Стојчевић, Д. – *Gens, consortium, familia*, с. 271; *Облици својине у старом Риму*.

⁹² Познато је да се код неких народа овај облик породице задржава све до XIX века, а слични облици се срећу чак и у XX веку. Илустративна су унеколико у том смислу истраживања Стојчевића у пределу Проклетија („*Uti legassit*“ Закона XII таблица, с. 338, н.20).

почетку много више за странце него за Римљане, који су тек закорачили у прве видове размене; са друге стране због све интензивнијих контакта са Етруријом, од које се сазнаје за нова оруђа, нову технику и методе рада. Такав развој се временом одражава на породичну организацију, омогућујући самостални опстанак породичној групи ужој од *consortiuma*. Али тај развој је много више резултат прихватања стране технике и страног утицаја, но спонтаног унутрашњег напредовања самог римског друштва. Нови начин производње бива, рекло би се, накалемљен на једно још увек недовољно развијено гентилно друштво, у коме влада јака гентилна солидарност међу свим његовим припадницима независно од пола, поспешена управо политичком затвореношћу тога друштва пред странцима. И уместо да економски просперитет узрокује јачање *consortiuma*, уз јачање приватносвојинских елемената у њему и уз увођење робовске радне снаге, чиме би дошло до изразитије имовинске диференцијације у самом патрицијском кругу, а што би се одразило и на положај жене, одвија се нешто другачији процес. Чим је остварен известан економски напредак, који побољшава услове живљења и омогућује голи опстанак ужој породичној групи, уместо да јача, *consortium* почиње да се распада. Ужа група има мање могућности да напредује и у почетку, и поред неких нових елемената који се рађају у њој, углавном понавља живот *consortiuma*, задржавајући многе његове карактеристике. Та нова породична јединица, *familia*, иако јесте колевка приватне својине и на њој засноване инокосне моногамне породице, умногоме ће, и то дуго времена, државати стари положај жене, стари њен значај и уважавање.

Наравно, такав положај жене, у почетку потпуно равноправан са положајем мушкарца, независно од већ рођеног патријархата, није резултат никакве посебне и чудесне наклоности Римљана према жени, као што то није био случај ни код Тацитових Германа.⁹³ Био је резултат сплета окопности, унутрашњих и спољашњих, економских и политичких, старих и нових, кроз чије преплитање стара римска *familia*, као и читаво друштво, добија нека специфична обележја, рефлексована и на положај жене. Наиме, у оквиру затвореног патрицијског друштва још увек гентилног иако већ у процесу распадања, развијају се и упоредо живе две супротне тенденције: са једне стране тежња да се одржи стара гентилна солидарност и близрост, наспрот спољним утицајима, и стари друштвено-својински односи, превасходно преко *ager gentilius*; са друге стране индивидуалистичке тежње појединих брачних парова и њихове одрасле деце, тежње да се издвоје из *consortiuma* као широке породичне заједнице у којој сви одрасли, независно од пола и конкретног доприноса просперитету, имају иста имовинска права, а сва деца заједно имовину стичу онда када на њих дође ред, као генерацију.

Јавља се, дакле, тежња да се ужа породична група издвоји и настави самосталну егзистенцију, која је захваљујући економском развоју била могућна, ако не за најужу инокосну породицу, оно свакако за групу ужу од *consortiuma*, који је често био врло гломазан. Притом стара гентилна солидарност, државана затварањем и одизањем патриција изнад осталог становништва, снажна и дубоко укорењена, има двоструки значај. Она је један од врло важних фактора државања јединства код овог друштвено-сложеног слоја, као и државања друштвено-својинских односа у оквиру њега и спречавања изразитије имовинске диференцијације. Али та иста солидарност, која подразумева уважавање сваког члана патрицијског друштва и непостојање неке изразитије надмоћи и власти једних *gentila* над другима, у новонасталим економским повољнијим условима постаје фактор који утиче на цепање *consortiuma*. У повољнијим условима живљења, када уже групе ближих сродника економски ојачају, стара гентилна солидарност управо утиче да дође до његовог издвајања, макар да то можда парадоксално звучи. Одвојено станујући, наиме, и будући ближи међу собом но са осталима, припадници те такве уже групе не желе да поседована вреднија добра деле са другима; али они не могу, иако су имовински јачи, и можда способнији за привређивање, да наметну неки

⁹³ О односу старих Германа према жени у Енгелс, Ф. – Порекло породице... с. 64-66.

изразитији примат читавој широкој породичној заједници, јер стара гентилна солидарност и осећање уважавања свих чланова заједнице то не допуштају. Некаква власт једних над другима у *consortium* била је неспорива са старим схватањима. Са друге стране, и они који се осећају економски слабијима, ако иоле могу опстати, радије ће прихватити цепање групе но некакво изразитије наметање воље од стране својих *consorta*, односно *agnata*; а основу таквом њиховом схватању обезбеђује, пре свега, *ager gentilis*, као темељ најзначајније привредне гране у оно доба, сточарства. Отуда су цепање *consortium* на мање породичне групе све чешћа, уз истовремено одржавање друштвено-својинских односа, превасходно преко гентилне земље, и уз још увек јаку гентилну солидарност, посебно изражену у односима према споља, према плебејцима и странцима.⁹⁴

Дакле, иако се све вишег разбија на уже породичне групе, али које су међусобно повезане, патрицијско друштво се још дуго одржава као једна релативно хомогена и снажна целина, наспрот и у отпору свему ономе што је изван њега; и унутар себе још дуго одржава стара схватања и старе међусобне односе гентила, односе солидарности и уважавања, независно од пола. А такав процес, истовременог обједињавања и разбијања на уже економско-породичне групе, свакако одговара и примитивној патрицијској држави, како у борби против плебса, тако и против суседних градова и Етрурије. Одговараје јој чак и онда када већ поприма класичан облик. Изразито јачање поједињих *consortium*, посебно оних јако бројних, могло је угрозити јединство слоја патриција као целине.⁹⁵ Отуда ће држава, крећући ка новом облику, кроз новонастало право, поспешивати процес рађања фамилије и њеног осамостаљивања; подстицаје индивидуалистичке тежње у кругу самог патрицијског друштва, а које су, у извесној мери, биле одраз постојеће равноправности гентила. Дубоко укорењено осећање равноправности, уз економски напредак који олакшава услове живљења, и уз све снажнију везу између родитеља и деце, изазива жељу за властитом самосталном породицом и властитим божанствима. Држава ће те тежње подржати, допуштајући поделу породичне имовине и фаворизујући шефа фамилије у име породичне групе, као представника читаве некадашње генерације одраслих у *consortium*.⁹⁶

На овај начин, гледано према будућности, држава одређује и судбину жене, мада јој у тренутку озакоњења фамилије то није био посебан циљ. У извесној мери би се по овом питању могао прихватити став С. де Бовоар, али не у смислу који ауторка истиче. Разматрање о римској жени С. де Бовоар овако почиње: "Историја жене Рима дата је, пре свега, кроз сукоб породице и државе".⁹⁷ Али при том мисли на касније доба, односно на касније разбијање породичног јединства од стране државе, а које је, како истиче, жену ослободило старих породичних стега. Ово схватање унеколико противречи извесним закључцима саме ауторке и свакако захтева преиспитивање. Међутим, када је реч о старом времену Рима, могло би се рећи да сукоб државе и *consortium*, кроз правно фаворизовање фамилије као уже групе, заиста одређује судбину жене у будућности. Кроз издавање мушкарца у име фамилије бива већ зачета правна неравноправност између полова, мада ће у пуној мери доћи до изражавања тек много касније; а у првом тренутку, као и кад је тренутак рађања патријархата у питању, стара позиција жене не бива угрожена.

⁹⁴ Више о томе в. Стојчевић, Д. – Формирање ране римске државе; Облици својине у старом Риму; *Gens, consortium, familia*.

⁹⁵ Познат је у том смислу случај генса Фбијеваца, који сами ратују против Етрурског града Веје; више у Livius: *Ab urbe condita*, II, 48.

⁹⁶ То се управо чини кроз Закона XII таблица, посебно кроз одредбе о тестаменту и туторству (Закон, V, 3-6).

⁹⁷ Де Бовоар, С. – Други пол, I, с. 123.

Наиме, са рађањем фамилије, а уз истовремено даље постојање *ager gentilitiusa* за читав патрицијски слој, у оквиру друштва се и даље одржавају друштвено-својински односи. Чак су, рекло би се, још увек доминантни, док се посед *consortium* разбија на ситније комаде, чији збир није тако снажан да би из темеља разорио друштвено-својинске односе, схватања и осећања. Тако се и даље одржава јединство патрицијског друштва као целине, економски ојачаног и политички одигнутог изнад нејединственог, међусобно неповезаног, разнородног и углавном сиромашног плебејског споја. Већина освојене територије највероватније се и даље припада *ager gentilitiusu*, док се зиратна земља дели међу породицама, али су поседи чак и у доба доношења Закона XII таблица још увек врло ситни; управо отуда што се *consortium* стално цепају на уже политичке групе. Гентилна земља је основа богатства патриција, како закључује Стојчевић, све донде док је сточарство било водећа грана производње.⁹⁸ Богатство у стоци, наравно, омогућује стицање и других добара преко размене, пре свега савршенијих алата за обраду земље. Све израженије богаћење пак, и тежња за његовим увећавањем, иницирају даља ратовања и освајања. То временом уноси разорне елементе у само патрицијско друштво; са једне стране кроз јачање масе плебејаца, који постају значајна војна снага, као и кроз богаћење поједињих међу њима, превасходно занатлија и трговаца, који се све више приближавају патрицијима, искоришћавајући притисак плебејске масе као целине; са друге стране и кроз све присутнију имовинску диференцијацију у кругу самих патриција, и кроз тежњу богатијих међу њима да се повежу са богатим плебејцима.⁹⁹ Ти разорни елементи су до доношења Закона XII таблица већ уродили плодом; али се ипак, у друштву разбијеном на фамилије, бројне карактеристике старих гентилних односа задржавају и до тога доба, узрокујући далеко повољнији фактички положај жена но што ће он бити касније, у доба процватне римске цивилизације. Новорођена *familia* у ствари, када је жена у питању, задржава многе одлике *consortium*, а неке од њих ће задржати чак и у доба када буде постала доминантни облик економско-породичне организације. Захваљујући околностима у којима настаје, римска *familia* у почетку, и поред извесних нових елемената, углавном понавља живот *consortium*, одржавајући међусобне односе чланова породице скоро истим онаквима какви су били у *consortium*.

Familia наставља стари начин производње, користећи новине и побољшања у циљу одржавања такве мање групе, што раније није било могућно. Уз сточарство и даље доминира примитивна обрада земље на малим поседима, углавном уз коришћење радне снаге самих чланова породице. Економски развој је омогућио опстанак уже породичне групе, али не и неко значајније богаћење, бар за већину породица. Затворена кућна привреда и натурална производња, иако сада у кругу ужих група, и даље доминирају у већини породица, чак и у доба доношења Закона XII таблица, па и нешто касније.¹⁰⁰ Минимални вишак производње у већини породица још увек не чини рентабилним рад робова, те зато и нема још увек масовнијег класичног ропства. Одржавање и настављање породице у таквим условима могућно је само уз свакодневни интензиван рад свих њених чланова. Женин рад, потребан је, користан и значајан колико и рад мушкарца и исто толико цењен. Њена економска функција значајна је колико и мушкарчева, а обоје су, уз сараднички однос, потребни и неопходни породици. Не претерујемо много А.Божић када констатује да су у оно време мушкирац и жена живели у скоро идеалној заједници;¹⁰¹ идеалној у смислу сарадње и непостојања некакве власти муш-

⁹⁸ Више у Стојчевић, Д. – *Формирање ране римске државе*, с. 65.

⁹⁹ У познатој легенди о патрицију Кориолану каже се да су Кориолана издали сами патрицији, удовољавајући захтевима плебејаца, што је овог чувеног ратника окренуло против Рима. О томе у Plutarh: *Parallelne biografije*.

¹⁰⁰ Више у Стојчевић, Д. – *Gens, consortium, familia; Облици својине у старом Риму*.

¹⁰¹ Божић, А. – *Положај жене у приватном праву*, Београд, 1939, с. 38.

карца над женом. Римљанин са рађањем фамилије још увек није постао онај релативно моћни *"homo faber"*, који рационалистички гледа на свет и жену у њему.¹⁰² Још увек је пољопривредник и ратник, везан за породицу у којој види центар свога живота.¹⁰³ Уз коришћење гентилне земље, стари солидарност и јавни култ, што га обједињује са осталим члановима друштва, он највеће драгоцености види у својој кући, жени и деци, породичним божанствима и имовини наслеђеној од предака. *Familia* представља једну хомогену целину, а међузависност чланова породице и њихова везаност за породичну имовину чини их једним телом, сједињеним са том имовином.

У име читаве генерације одраслих из бившег *consortium*, у фамилији се правно гледа-но, издваја само њен шеф; али стање је такво само споља гледано, а унутар фамилије жена заједно са мужем представља генерацију. У оквиру затворене кућне привреде и натуралне производње, као и у претходном типу породичне организације, задржавају се нека карактеристична схватања. Нека врста идентификације чланова групе са породицом као целином, са лицима и имовином у њој, карактеристична за земљорадничка друштва, наставља да живи и у фамилији.¹⁰⁴ Женина функција рађања задржава стари значај, можда само уз нешто мање мистике; али жена је још увек уважена већ тиме што је жена, а не само као мајка.¹⁰⁵ У породичном култу, у оно доба врло битном, она заузима врло важно место, без ње је непотпун.¹⁰⁶ Гледано према споља *familia* се јавља као носилац приватне својине, а њен шеф као индивидуални приватни власник. Али таква ситуација, већ и правно изражена, постоји углавном у односима према споља, према другим породицама, односно према бившем *consortium*. Унутар саме фамилије односи ће дugo остати слични онима из *consortium*. Друштвено-својинска схватања ту и даље живе, а жена и даље има имовинска права. Правно гледано једино се шеф породице јавља као власник, а жена је, у области наслеђивања, сврстана у ред *"sui"*, заједно са синовима и кћерима, имајући положај *"filiæ loco"*; али разлог томе није лишавање жене имовинских права, што би у оно време било нечуvenо. Уосталом, већ чињеница да се правно нашла на истом месту са сином који наставља породицу, довољно говори сама за себе. Овакав правни третман супруге *pater familliasa*, како је већ речено, у ствари је само правно-техничка формула којом се у оно време жена изузима из реда агната, пошто имовину треба да наследи *"sui"*, а не агнати. Тиме њен углед и уважавање, макар да мушкарац чисто са аспекта права има извесну предност, не губе осетније од значаја.¹⁰⁷

¹⁰² Више о овоме у Де Бовоар, С. – Други пол, I, с. 105 и даље.

¹⁰³ О начину живљења у оно доба речито говори позната анегдота о Цинцинату који је затечен да ради на својој њиви у тренутку када су гласници дошли да га обавесте како је именован за диктатора Рима.

¹⁰⁴ О схватањима и веровањима карактеристичним за примитивна земљорадничка друштва више у Де Бовоар, С. – Други пол, I, с. 101 и даље. Такође и у поменутим радовима Стојевића (*Gens, consortium, familia; Облици својине у старом Риму*; посебно у *"Uti legassit"* Закона од XII таблица).

¹⁰⁵ Уважавање жене као личности посебно истиче Ihering, R. – *L'esprit du droit romain*, с. 200-201.

¹⁰⁶ Више о томе у Де Куланж, Ф. – *Античка држава*, с. 73 и даље.

¹⁰⁷ Додуше, одређене промене у поређењу са подацима везаним за раније доба заиста постоје. Има злоупотреба, што је раније било нечуvenо, али оне бивају скупо плаћене. Код већине породица и у друштву као целини још увек је жена врло уважена, а злоупотребе, по свему судећи, својствене су само онима на власти који, вероватно по угледу на Грчку тога доба, желе да измене стање у погледу односа између полова; али још дugo у томе неће имати успеха. Преглед података из овога доба у Јовановић, Д. – *Положај жене...* с. 298-347.

Дакле, иако је тачно да жена, због већ рођеног патријархата и права које је њиме прожето, следи мужа и њему се прикључује као шефу породице, а не он њој, њен положај у оквиру породице, у односу на мушкарца, није значајније изменењен у поређењу са *consortium*. Жена је још увек породици неопходна колико и мушкарац, који у тој породици види све највредније, а уз то је још од давнина уважена и поштovана. Породично јединство и међусобно уважавање мушкарца и жене одлика је и старе фамилије, као и *consortium*. Пребрзо рођена *familia* задржала је, када је жена упитању, многе одлике *consortium*, што се свакако није могло заобиди ни кроз новорођено право. Закон XII таблица не предвиђа обесправљеност жене, нити му је то био циљ. Основна идеја Закона у имовинско-породичној сferи била је управо еманципација фамилије од утицаја ширих породичних заједница, односно ширег круга агнатачких сродника.¹⁰⁸ Централне одредбе у том смислу биле су оне о тестаменту и туторству, којима се шефу породице допушта да одлучи о њеној судбини у смислу осамостаљивања.¹⁰⁹ Додуше, на овај начин јесу ударени темељи будуће правне неравноправности жене у односу на мушкарца, али будуће; и то превасходно кроз поменуте одредбе о наслеђу и туторству, а много мање кроз одредбе које директно дотичу статус жене. Али из тих темеља се никада не би родила нека изразита неравноправност да јој није погодовало низ промена, друштвених и породичних, у будућности; јер сам Закон заиста не обесправљаје жену. Њен положај је регулисан само онолико колико је то било нужно због насталих промена у породичној организацији, које право озакоњује и поспешује. А унутар породице жена углавном задржава стару позицију, мада у нешто изменењеним условима, регулисани постојећим ванправним нормама.¹¹⁰ То што бројни аутори у самом Закону XII таблица налазе изразиту обесправљеност жене и њену апсолутну подређеност мушкарцу друго је питање, о коме је раније било речи.¹¹¹

Основу оваквог стања, са сигурношћу се може закључити, чине управо поменуте специфичности у развоју старе римске политичке и економско-породичне организације; специфичности које погодују одржавању, у великој мери, старих односа изменеју полове, односно старог уважавања жене, чак до времена када је рођена држава у класичном смислу.

¹⁰⁸ Више о томе у Јовановић, М. – *Положај жене...* с. 70-76.

¹⁰⁹ Закон XII таблица, V, 3-6. (Даниловић, Станојевић: *Текстови из римског права*, Београд, 1970, с. 27-37, тј с. 30).

¹¹⁰ И многе друге области регулисане су ванправним нормама. Кроз Закон су, како истиче Стојчевић, регулисани само они односи „који из неког разлога изазивају спорове“. (Стојчевић: *Римско приватно право*, 1974, с. 21).

¹¹¹ О томе је укратко било речи у претходном тексту, авише у Јовановић, М. – *Положај жене...* с. 25-27; с. 378-414. Анализа одредби Закона XII таблица у погледу положаја жене у Јовановић, М. – *Положај жене...* с. 59-227.

Dr MILA JOVANOVIĆ

QUELQUES ASPECTS DE LA POSITION JURIDIQUE DE LA FEMME SELON LA LOIS DES XII TABLES

Résumé

Selon les dispositions de la Loi des douze tables qui reflètent assez fidèlement les circonstances sociales et familiales de cette époque, la femme n'était aucunement privée de ses droits comme on pensait depuis des années. Quoique les phénomènes sociaux, qui aient donné un primat à l'homme, étaient déjà établis jusqu'à ce temps-là, on ne pouvait pas parler d'une privation absolue des droits de la femme ni de sa soumission absolue à l'homme. Il existe une opinion erronée sur le statut de la femme de cette époque, qui est basée, en général, sur les dispositions de "leges regiae" et l'auteur avait déjà indiqué un manque de fondement de cette opinion. Il s'agit d'un recueil de dispositions non authentiques, rédigé à la fin de la période de la République et qui est imputé à l'ancienne époque romaine, mais qui lui ne correspond pas du tout. Pourtant, au temps de la promulgation de la Loi des douze tables, on a retenu, pour la grande partie, l'ancienne position juridique de celle-ci. Les spécificités déterminées pour le développement de l'ancienne politique romaine et son organisation sociale et familiale sont à la base de cet état.

L'ancienne société romaine composée de gens formait un cercle fermé de patriciens élevés au-dessus de la masse hétérogène et désagrégée des plébiens, indépendamment d'elle et les villes voisines. A l'intérieur de cette société fermée et assez homogène longtemps sont conservées les moeurs anciennes des gens, ainsi que le même statut de la femme qui comprend la grande importance de celle-ci, sa dignité et son respect. Dans le cercle fermé de large communautés familiales de cette société, c'est-à-dire dans le consortium, la femme a les mêmes droits que l'homme et les nombreuses distinctions du consortium seront retenues et transférées dans le futur groupe familial, plus étroit, dans la famille. Le brusque développement économique, provoqué par de nombreux facteurs extérieurs, contre l'organisation politique fermée et même, en grande partie grâce à elle-même, a provoqué la décomposition, trop rapide et non spontanée du consortium, en groupes familiaux plus

* Maître de conférences à la Faculté de Droit à Niš.

étroits. D'où la nouvelle unité familiale, familia, qui malgré certains éléments nouveaux reflète en majorité la vie consortium, ce que ne pouvait être totalement évité lors de la régulation de la position juridique de la femme.

A l'Etat nouvellement fondé correspond le procès de la décomposition du consortium ce que juridiquement favorise la formation et la consolidation de la famille. Dans ce sens l'idée fondamentale de la Loi des douze tables, dans le domaine de la propriété et dans le domaine familial, est l'émancipation de la famille de l'influence des larges communautés familiales. La position de la femme était réglée à mesure qu'il était nécessaire à cause de nouveaux changements dans l'organisation familiale; les dispositions peu nombreuses déterminant le statut de la femme ne prévoient ni les privations des droits expressives ni la soumission de la femme à l'homme, car cela aurait présenté un grand désaccord avec la position existante de la femme dans la famille et dans la société, car cette position-là était d'ailleurs réglée par les normes extrajuridiques.